

Josip Vrandečić
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
HR-21000 Split, Poljička cesta 35
jvrandecic@ffst.hr
<https://orcid.org/0009-0009-8389-2289>

MLADEN DOMAZET, *CRKVA SV. IVANA KRSTITELJA NA BIRNJU U KAŠTEL LUKŠIĆU*,
KAŠTEL LUKŠIĆ, ŽUPA UZNESENJA BDM, 2025.

Navedena knjiga našega profesora Mladena Domazeta obasiže 218 stranica, podijeljena je na deset poglavlja te uz bogat tekst sadrži brojne slikovne priloge. No, njezin je sadržaj mnogo bogatiji od samoga naslova, sužena na crkvu. Kada se piše o bilo kojoj svjetovnoj građevini: kojemu glasovitom mostu, dvorcu, palači, kazalištu ili bilo kojemu drugom svjetovnom zdanju, onda je bez obzira na brojne ljudske sudbine u nju utkane i s njome povezane, ta građevina uvijek u prvome planu. Školski rečeno, to je zdanje uvijek glavni subjekt radnje. No, kada se radi o crkvi, bez obzira na njezinu spomenutu veličinu i značenje, knjiga o njoj nikada nije knjiga o samoj građevini, nego uvijek posjeduje barem tri ravnopravne teme, tri raznovrsna povezana i isprepletena sadržaja. I svaki od njih posjeduje podjednaku ulogu, poput posve ravnopravnih kutova jednakostraničnoga trokuta, gdje su sva tri vrha i stranice jednake mjere i samo kao takvi čine jednu savršenu trodijelnu cjelinu. Prvi dio cjeline, prvi kut navedene perspektive jest onaj o samoj crkvi. Smještena na kozjačkome grebenu, na 631 metar visine, 16,9 metara duga i 7 metara široka, svoje počelo posjeduje u romaničkoj crkvici podignutoj vrlo rano, krajem 12. ili početkom 13. stoljeća, od koje se do danas sačuvala polukružna apsida. Prvi poznati spomen o crkvi i beneficiju datira još iz 1276. godine u spisu trogirskoga notara, i to kao zadužbine ostroških didića. Kako autor uvjerljivo pokazuje, podignuta je mnogo prije, negdje u rasponu između crkvenoga sabora u Splitu 1185. te 1226. godine, neposredno prije nego li je Ostrog stradao u sukobu Splitskana i Trogirana. Razaranjem sela stanovnici će se privremeno raseliti, no upravo će okupljanje ostroških didića na svetkovinama sv. Ivana na Birnju te izbor upravitelja beneficija i skrb o crkvi i njezinim dobrima, po mišljenju prof. Domazeta, igrati važnu ulogu u okupljanju raseljenoga stanovništva. Ono je oporavljeno našlo snage za hrabriji iskorak, kada je 1444. godine proširilo crkvu s današnjim središnjim dijelom, izgrađenim u kasnogotičkome slogu. Koncem 15. i početkom 16. stoljeća stanovništvo Ostroga bježi pred turskom opasnošću u novoformirano naselje na obali, uz kaštel obitelji Vitturi, no i dalje skrbi o svojoj gorskoj crkvi, a 1614. potomci su njezinih osnivača osnovali Bratovštinu sv. Ivana i preuzeli skrb. Autor bilježi svaki i najmanji njihov napor oko crkve pri čemu detaljno opisuje posljednju dogradnju iz 1888. godine, kojom je njezin trodijelni sklop poprimio današnji izgled zadržavši raniji romanički i kasnogotički dio. Navodi da je 1942. znatno oštećena u talijanskome granatiranju pa je temeljito obnovljena 1951. godine u teškome poratnom vremenu. U iznalaženju podataka vezanih za crkvu autor

je pregledao brojnu literaturu i izvore: biskupske i apostolske vizitacije, nadbiskupski arhiv u Splitu, istražio je sačuvana svjedočanstva mrtvih, saslušao žive kazivače, prelistao relevantne novinske članke, obiteljske arhive i fotoalbume. Uz detaljnu povijest njezina inventara: kipa, oltara, slika, zavjetnih darova, detaljno je dotaknuo i dokumentirao najsitnije pojedinosti vezane za crkvu i okoliš: obnovu krovšta, ugradnju gromobrana, nabavu i prijenos agregata za struju, izgradnju bratimske kuće, cisterne i pristupnoga puta. U obilju povijesne građe zadivljuje podatak da je 1579. crkvu posjetio prvi apostolski vizitator Dalmacije po napatku Tridentskoga koncila, biskup Verone Augustin Valier, koji se uspeo na Kozjak, na samu tursku granicu i pritom opisao crkvu ističući njezin glavni oltar sa svetčevom slikom.

Drugi kut promatranja usredotočen je na lik njezina patrona, svetca zaštitnika, sv. Ivana Krstitelja. U knjizi autor s pravom ne iznosi njegovu hagiografiju. Naime, to nije potrebno jer o njemu govori svaki redak, pučki napjev i štenje u ovoj monografiji. Osnivači su crkvu povjerali sv. Ivanu, propovjedniku, pustinjaku i mučeniku, prethodniku Isusovu. Njegova je svetost prepoznata u ranoj crkvi tako da se tijekom srednjega vijeka njemu u čast podižu mnoga svetišta, od kojih je najpoznatije Lateranska bazilika u Rimu, njemu posvećena, a ta je papinska katedrala s pripadajućim kompleksom središte tadašnje papinske kurije sve do preseljenja u Vatikan u 16. stoljeću. Osim novozavjetnih kršćanskih spisa, o Ivanovu mučeništvu govori i poznati židovski povjesničar iz 1. stoljeća, Josip Flavije. Po svemu što o njemu znamo iz biblijskih i ovoga svjetovnog izvora, čini se da to nije bio ni blagi svetac ni blagi karakter – više nalik na sv. Jeronima nego na blagoga sv. Josipa. No, ostroški didici izabrali su pravoga svetca jer takvome svetcu priliči osama, izolacija, pusti vrh planine, jedva dostupna litica. Nije se nastojao svidjeti ljudima, nije im se dodvoravao. Štoviše, korio ih je i pozivao na obraćenje, a njemu su unatoč toga toliki hrlili, kao što su tijekom povijesti crkvi na Birnju to činili Ostrožani, Lukšićani i ostali Kaštelani. Spomenuti Josip Flavije nije sasvim bez osnove naveo da se oko Ivana skupio velik broj pristaša i da se Herod Antipa bojao da će podići ustanak i da će ga narod zakraljiti, no iz Evanđelja znamo da Ivan nije politički zavjerenik. Što onda može ponuditi baš takav svetac, čija se pobožnost u Kaštelima očuvala toliko dugo? Novac, skladišta žita, poslovi bili su na drugoj strani, na dvoru tetrarha Heroda Antipe, ondje gdje je bila vlast. No, ljudi navraćaju sv. Ivanu jer nudi ono što je potrebnije i od kruha i vina i svake druge tjelesne potrebe, a to je sigurnost. Sigurnost je duhovna kategorija i proizlazi iz Smisla koji je On vidio vlastitim očima i znao je da postoji. Iz te sigurnosti proizlazi temeljna krepost, a to je poniznost. Novozavjetni pisci toliko su naglašavali njegovu poniznost sažetu u riječima da „dolazi veći od njega“. Na dvoru Heroda Antipe, unatoč moći i obilju, vladao je duh straha i nesigurnosti, a oni pak rađaju najvećim grijehom, a to je oholost, od koje je sv. Ivan stradao. I zato duh ove knjige, duh vjekovne sačuvane pobožnosti prema sv. Ivanu naglašava vječno arhetipsko ljudsko hrvanje s tim dvama suprotstavljenim antipodima, ali i pobjedu u slučaju ove crkve, poniznosti nad ohološću. Stoga se u usponu na Biranj podjednaki čine i biskup u sedlu i onaj brdu priviknuti kaštelanski težak koji s podvodcem u ruci biskupa vodi na vrh.

I treći, jednako važan kut knjige čini autorovo promatranje kaštelanskoga, poglavito lukšićkoga puka, koji je od vremena didića sve do danas gradio, obnavljao, pohodio

i častio crkvu i njihova zaštitnika. Stoga je knjiga velikim dijelom povijest čitavoga naselja, presjek njegova političkoga, socijalnoga i vjerskoga života. Francuski povjesničar, strukturalist Henri Mendras u svojoj knjizi *Seljačka društva* napisao je da se u predmodernu doba cjelokupni život naselja odvijao „u sjeni seoskog zvonika“. Čitav se život Ostrožana i Lukšićana doista odvijao u sjeni Sv. Ivana. Život te crkve najuže je povezan s političkim mijenama, a i lokalna su politička zbivanja najuže vezana za crkvu na Birnju. Autor dokumentira događaje oko crkve vezane za spomenuti sukob Splićana i Trogirana, učestale sukobe, pljačkanja, paleži i otmice koje su činili Osmanlije, o čemu svjedoči sustav stražarskih kula po hrptu i južnoj padini Kozjaka, ali i puškarnica na njezinu zidu. Navodi kako je za francuske uprave 1806. ukinut beneficij, a potom 1811. i Bratovština sv. Ivana, kako je upravitelj nadarbine don Ivan Vuletin, koji se suprotstavio ukidanju, pobjegao na Maltu, a njegov je suvremenik don Frane Puljas streljan zbog svojih proturežimskih stavova. U knjizi je vidljiv stalan napor utemeljitelja i bratima da sačuvaju crkveni posjed u zagorskom dijelu zbog čega je za mletačke i austrijske vlasti dolazilo i do sukoba sa smrtnim ishodom. Obnova crkve od ratnoga stradanja 1951. godine praćena je zastrašivanjem lokalnih vlasti, sudskim presudama i, kako autor navodi, „pucanjem po brdu“ te nadodaje da unatoč tomu „glavare i Lukšićane nitko nije mogao zaustaviti u obnovi crkve“.

S tim političkim, najuže su isprepleteni i društveni odnosi. Autor navodi da okupljanje Lukšićana na Birnju, uz crkvu sv. Ivana, osim vjerskoga posjeduje i slobodarski korijen u slobodarskome duhu očuvanja stare tradicije, prava i posjeda crkve. U knjizi je istaknuo opreku između seljaka, koji postaju sve ovisniji o svojim gospodarima Vitturijima, koji pak između ostaloga, na temelju patronatskoga prava nad župnom crkvom Uznesenja Marijina u Lukšiću biraju seoskoga župnika. Crkva je na Birnju za seljake prostor društvene slobode od njihovih zemaljskih gospodara, s kojima je sukob kulminirao 1896. godine, a simbolično se okončao 1918. godine.

No, svi su ti politički i društveni događaji u sjeni snažne i neprekinute pobožnosti prema sv. Ivanu koja čini glavni motiv knjige. Autor prati svjedočanstva o drevnim utemeljiteljima i povijesti sedam bratovština u Lukšiću, s posebnim osvrtom na spomenutu Bratovštinu sv. Ivana. Kada su je Francuzi ukinuli, do njezine obnove 1935. godine, skrb za crkvu tijekom Druge austrijske uprave (1815. – 1918.) preuzelo je Crkovinarstvo i Bratovština BDM-a. Autor navodi Papinske breve za crkvu, i to pape Pija IX. iz 1877. i pape Lava XIII. iz 1895. godine, po kojima je vjernik dobivao potpuni oprost ako je bogoljubno i pobožno pohodio crkvu na Birnju. Obiljem fotografija poput onih s procesijom bosonogih na čelu s bratimskim barjakom, napjeva, lecijuna-štenja, doprinosa proslavama Hrvatskoga glazbenog društva „Biranj“ u Lukšiću i na Birnju, isticanjem čudesnih ozdravljenja po zagovoru Svetcu te opisom boravka i blagovanja obitelji na Svetčev imendan, svjedoči o dubokoj, ukorijenjenoj pobožnosti, a time i povezanosti Lukšićana s njihovom crkvom.

Sva su ova tri kuta promatranja savršeno uklopljena; ne samo da je knjiga vrhunski napisana po svim pravilima povijesne struke oslonjene na dokument i na povijesnu istinu – jer je autor do danas napisao nekoliko zavičajnih monografija na osnovi čega je stekao bogato iskustvo kojim prednjači u cjelokupnoj hrvatskoj historiografiji zavičajnosti – nego je zahvaljujući upravo tom iskustvu i primjerno grafički uređena po svim pravilima, kako bi Nijemci rekli, *buchkunsta*, o čemu prof. Domazet uvijek

vodi računa jer zna da knjiga i sadržajem i izgledom mora privući čitatelja. Tekst je napisan literarno i dokumentarno, a knjiga je uređena na način da će u svakoga zainteresiranog čitatelja pobuditi radost, a u Lukšićana, posebno članova Bratovštine i poseban ponos. U njoj je do izražaja došla važnost i snaga tradicije jer je na najbolji način zorno predočila navedenu povezanost života jednog naselja i jedne crkve, tijekom živih sokova koji idu od korijena do krošnje zahvaljujući kojima se drvo neće osušiti i srušiti. Stoga ona predstavlja velik dobitak za navedenu bratovštinu, spomenutu župu, naš narod i Domovinu i cijelu kršćansku zajednicu jer je takvih primjera žive i djelatne bratovštine iznimno malo u današnjemu kršćanskom svijetu. Knjiga svjedoči, podsjeća, informira, no to nije njezina najveća vrijednost. Njezino najveće postignuće, a to mogu postići samo vrlo rijetke knjige, jest da potiče na promišljanje, preciznije rečeno, da oblikuje iznutra, dopire do dubina do koje nitko ne može doprijeti, osim dvoje, kako povjesničar Belloc ističe, nas samih i Onoga koji nas jedini, osim nas samih, vidi iznutra.

Stoga ova knjiga ne pripada samo Lukšićanima. Oni su stoljećima gledali prema nebu, u sv. Ivana; težaci su gledali u nebo jer su gledali u zemlju. No, u crkvu svetog Ivana na Birnju gledali su i svakodnevno gledaju svi oni koji žive ili se kreću unutar prostrane kružnice koja opisuje krug od Trogira i Kaštela, preko Solina, Vranjica, sjevernih dijelova Splita, Brača, Šolte i Čiova, svi oni kojima pogled na Birnj čini sastavni dio njihova svakodnevnoga životnog pejzaža. Za vjernike ta je samotna gorska crkva, njihovo brdo Nebo i njihovo brdo Sion, njihov Grad na gori, njihov zemaljski i nebeski Jeruzalem prema kojemu će poći njihovi posljednji zemaljski pogledi. Zbog svega toga za ovu knjigu i ustrajnu brigu oko spomenute crkve treba podjednako zahvaliti Bratovštini sv. Ivana, župljanima i župniku Lukšića te našem kolegi, autoru i prijatelju prof. Mladenu Domazetu.